

УДК 81'373.46(316+32)(038)(049.32)

**Т.А. КОСМЕДА**, доктор філологічних наук, професор,  
професор кафедри романо-германської філології  
та зарубіжної літератури факультету іноземної та слов'янської філології  
Донецький національний університет імені Василя Стуса  
Хмельницьке шосе, 7, м. Вінниця, 21007  
E-mail: tkosmeda@gmail.com  
<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

## УКРАЇНСЬКА ПОСТКОЛОНІАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ЗРІЗ

**Рецензія на: *Словник сучасної суспільно-політичної  
лексики (1991 – 2022 рр.)*. І.А. Казимирова (відп. ред.).**

Київ: Наукова думка, 2024

Словник — це сильне слово,  
воно передбачає науковість,  
авторитетність і доказовість<sup>1</sup>.

Українську лексикографію збагачено новим фундаментальним виданням, у якому зафіксовано зміни, що відбулися в українській (1) термінології суспільних наук (філософії, етиці, екології, естетиці, політології, соціології, соціології права, конфліктології, міжнародних відносинах, психології, культурології), а також частково в (2) термінологізованих і (3) фонових лексемах. Ці зміни презентують постколоніальний період розвитку української лексики, тобто період, коли Україна позбулася всеохопного російського й радянського впливу, тому важливо, що в рецензованому лексиконі подано сучасну інтерпретацію значної частини термінів політології, як-от: *марк-*

---

<sup>1</sup> Landau S.I. (1984). *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography* (p. 5). New York: Scribners.

---

Цитування: Космеда Т.А. (2025). Українська постколоніальна реальність: лексикографічний зріз. [Рецензія на: *Словник сучасної суспільно-політичної лексики (1991–2022 рр.)*. І.А. Казимирова (відп. ред.)]. *Українська мова*, 2 (94), 127–133.

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

сизм чи марксизм-ленінізм і под.; добре, що запропоновано інтерпретацію терміна *зросійщення*, який більш коректний, ніж *русифікація*.

Словник складається з кваліфіковано укладеної *Передмови* (с. 3—9), що містить важливі теоретичні положення, докладно обґрунтовані методологічні засади фундаментальної праці, зокрема наголошено, що «своєрідність суспільно-політичних понять, відображуваних фактичним мовним матеріалом, виявляється в їхній безпосередній віднесеності до конкретного екстралінгвального фрагмента дійсності, який із геополітичного погляду обмежується територією сучасної України, а з хронологічного — першими десятиліттями новітньої української історії, що в багатьох випадках зумовлює необхідність залучення фонових соціокультурних знань для адекватного сприйняття досліджуваних мовних одиниць» (с. 3). У цей період формується «нова політична мова», що, на думку упорядників Словника, насамперед вплинуло на вибір засад його укладання. Лексикон презентує ідеографічне, унормоване та уніфіковане видання, упорядковане за алфавітно-гніздовим принципом. Укладачі актуалізували логіко-поняттєвий метод і метод лексико-граматичного впорядкування, що зобов'язувало їх урахувати структурні особливості витлумаченої лексики та її динамічний потенціал. Актуалізовано такі *критерії опису* матеріалу, як (1) час фіксації лексичної одиниці, хоч, зрозуміло, непослідовно; (2) інтра- чи екстралінгвальна мотивація; (3) дискурсивна практика, особливості вживання; (4) словотвірне значення. Використано *традиційні графічні позначки*: подвійні скісні риски, після яких — відтинки значень слова, у круглих дужках після ілюстрації — скорочена назва джерела та ін. Продумано *раціональний підхід до подання ілюстративного матеріалу*, що виразно презентує значення реєстрового слова і своєрідність його використання. Обґрунтовано джерела добирання *ілюстративного матеріалу*. У лексиконі відображено два традиційні способи тлумачення лексичного значення: (а) подання логічної дефініції та (б) відсилання до інших тлумачень. Фонетичні й морфологічні *варіанти термінів* подано через кому в реєстровій частині, граматичний коментар також презентовано за допомогою традиційних тлумачень «дія за знач.», «властивість за знач.», «стан за знач.» (с. 9).

Крім того, у *Передмові* викладено стислу інформацію про історію дослідження української суспільно-політичної лексики від колоніального періоду — 70—80-х рр. ХХ ст., коли українське мовознавство розвивалося в межах заідеологізованої радянської лінгвістики. Не думаю, що доречно було називати радянських російських учених, які досліджували проблему розвитку російської суспільно-політичної лексики радянської епохи, актуалізуючи постулати рос. «русского мира», зокрема йдеться про Т.Б. Крючкову, В.М. Лейчика, Л.А. Мурадову, І.Ф. Протченка (с. 4), хоч матеріал, поданий у працях цих авторів, варто використати для визначення, власне, посттоталітарних змін, що неможливе без порівняння із працями зазначених лінгвістів.

У *Передмові* виокремлено основні лексико-семантичні групи описуваної лексики: **(1)** терміни державно-територіального устрою, що містять відповідні підгрупи, зокрема назви (а) державних виконавчо-розпорядчих

органів влади, (б) представників владних структур, (в) нормативних актів, (г) суспільних явищ, (ґ) форм державної влади та форм правління, (д) знаків і символів країни; (2) терміни політології, презентовані низкою підгруп, — номінації (а) елементів системи виборів у державі та (б) політичних акцій і заходів, (в) політико-ідеологічні концептуальні номени (політичні та ідеологічні вчення, концепції, доктрини, громадські рухи й течії тощо), (г) назви нових демократичних свобод людини в Україні та ін.; (3) лексика зі сфери зовнішньої політики та дипломатичної практики; (4) назви понять соціології (світоглядні категорії, що номінують інтереси, настрої, ідеали людей, суспільства тощо); (5) назви ідейно-моральних ознак та етнічних спільнот і соціальних процесів дезорганізації суспільного життя; (6) терміни юриспруденції (назви законодавчих документів, політичних процесів щодо перебудови державної системи, прав та свобод людини). Абсолютно виправдано до складу Словника увійшли (7) оцінні слова, зокрема й емоційно-оцінної та соціально-оцінної семантики, серед яких велика група агентивних імен, що визначаються належністю до політичних партій, указують на спосіб політичної діяльності та ін. Простежуємо поодинокі приклади (8) інтерпретації політичних онімів. Цілком слушно презентовано значення лексеми *Новоросія*: «російська збірна історична назва територій, що стосувалася частини Північного Причорномор'я та Приазов'я, частин Південної Бессарабії, Таврії та Кубані, яка виникла в 60-ті роки XVIII ст. після завоювань Росією “нових земель”, які належали Османській імперії і Кримському ханству, та загарбання “Вольностей” Запорозької Січі. На сучасному етапі термін використовують антиукраїнські кола в Росії та сепаратистські сили в так званих Донецькій і Луганській республіках як спільну назву самопроголошеної “державної території”» (с. 273). Можливо, доцільно було б подати в цьому разі два лексико-семантичні варіанти — застарілий зміст слова (*істор.*) і сучасний.

Потребує уточнення також дефініювання терміна *габілітація*. У рецензованому Словнику наведено таке визначення: «**Габілітація наук.** — складання іспиту, що дає право викладати в університеті. *Польська чи німецька «габілітація», а тим більше американський postdok — це трохи інші формати* (ДТ, 23.02.2021)» (с. 75). Те саме значення зафіксоване і в академічному «Словнику української мови» в 11 томах (див.: <https://surl.li/xorejz>). Однак у сучасному дискурсі це слово вживають і з іншим значенням — ‘набування другого (вищого) наукового ступеня (габілітованого доктора), що відповідає українському науковому ступеню доктора наук (у західноєвропейських та латиноамериканських університетах)’.

Викликає застереження і те, що термін *тітушки* подано лише у формі множини зі значенням «представники незаконних формувань або бойових загонів найманців-провокаторів спортивної статури, напівкримінальних елементів, яких залучають для залякування, побиття та розгону демонстрацій, для нападу на представників ЗМІ» (с. 403). Варто було б, як видається, зазначити час утворення цього слова (травень 2013 р. — період Євромайдану) і подати його значення не лише у формі множини, але й однини, оскільки

лексема *тітушка* — це виразна ілюстрація явища апелятивізації (її утворено від прізвища спортсмена Вадима Тітушки). Сформувалося значення ‘аморальна людина, яка належить до кримінальних елементів, застосовує фізичну силу й бере участь у сутичках для перешкоджання діяльності опозиціонерів’. Це слово виявилось продуктивною моделлю для творення похідних, що їх зафіксовано у словнику «Лексико-словотвірні інновації (2017—2021)», укладачами якого є А.М. Нелюба та Є.О. Редько (2022), пор.: *тітухан*, *тітушня*, *тітушкізація*, *тітушкувати*, *тітушкування*, *тітушкинський*, *тітушин*, а також *антитітушка*, *айтітушка*, *баботітушка*, *диптітушка*, *десантотітушка*, *євротітушка*, *інтертітушка*, *тітушковод*, *тітушкоміліціонер*, *тітушконачальник*, *тітушкосафарі*, *тітушкосемінарист*, *тітушкоподібний*, *тітушкопровокаторський* тощо.

Очевидно, було б доречно послідовніше подавати стилістичні позначки, напр.: «**Вождь** — ідейний і політичний керівник громадського руху, партії, класу. «*Вождь*» так сильно був умонтований у мізки людей, які живуть на сході країни, що без нього вони просто не могли жити, як без Бога (ВЗ, 30.09.2014, с. 71)». Наведений приклад містить іронію, тому можна було підібрати коректніший контекст, оскільки запропонована ілюстрація спонукає до вказівки на іронічне вживання слова, що засвідчують й актуалізовані лапки.

Безперечно, узагальнення та систематизація лексику дає змогу виявити найбільш істотне, і тоді увага не фокусуватиметься на менш важливому. У *Передмові* доречно було б висловити ставлення укладачів до вживання фемінітивів і пояснити, чому подано лише актуальні агентивні імена, що номінують осіб чоловічої статі, а корелятивні жіночі форми відсутні.

До засадничих принципів Словника вналежнено положення про поміркованість у презентації слів іншомовного походження, насамперед англійців. У *Передмові* наголошено, що «у разі конкуренції питомого і запозиченого слова» перевагу надано українському відповідникові (с. 6), хоч англізми також зафіксовані.

Укладачі Словника чітко виокремили тенденції, що характерні для розвитку української лексики початку ХХІ ст., зокрема це (1) «активне розширення складу суспільно-політичної термінології, зумовлене кардинальною перебудовою соціальної структури суспільства, зміною політичної системи»; (2) «процеси переходу значної частини спеціальних термінів, які позначали реалії радянського ладу, до пасивного вжитку», проте, як уже було наголошено, відповідні ремарки не завжди супроводжують зазначене; (3) «переосмислення значень наявних термінів, деаксіологізація їхньої семантики» (с. 4).

Під час роботи над Словником його матеріал, як зазначено в *Передмові*, був розподілений за традиційним принципом: ядрову частину сформували усталені й нові назви суспільно-політичних понять і реалій, а периферію — терміни економіки, фінансів, історії, релігії, серед яких — і новітні. Безперечним досягненням Словника є те, що до його складу ввійшла й *воєнно-політична лексика*, пов’язана з російсько-українськими взаєминами загалом та російсько-українською війною зокрема: це тимчасова окупація Криму, частини Донецької і Луганської областей та повномасштабні воєнні дії на

території України. Крім того, «широко представлена в Словнику суспільно-політична лексика, пов'язана із санітарно-епідеміологічними обмеженнями, зумовленими епідемією (і пандемією) коронавірусу» (с. 5).

Реєстрові слова мають наголос, традиційно презентовані вихідними (початковими) частиномовними формами, важливо також, що після повної назви подано аббревіатури. Крім того, у межах однієї словникової статті актуалізовано словосполучення, визначено характерну валентність реєстрового слова. Однак, як видається, цей аспект можна було б подати ширше. Наприклад, у словниковій статті «**Експертиза** — розгляд, дослідження фахівцем якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань» (с. 129) наведено такі словосполучення: **е. антикорупційна, е. політична, е. соціальна**. Проте доречно було використати й термін *лінгвістична експертиза*, оскільки цей вид експертизи сьогодні активно застосовують на практиці.

У *Передмові* наголошено на практичному застосуванні Словника — це насамперед «раціональне використання <...> праці в науково-педагогічній діяльності» (с. 4), оскільки у вишівські програми ввійшли нові дисципліни, насамперед такі, як конфліктологія, соціальна філософія, соціологія права, філософія історії, філософія права тощо, що потребують залучення новітніх лексикографічних джерел. Зрозуміло, що рецензований Лексикон повинен зацікавити науковців гуманітарного профілю, студентів, медійників і тих, хто працює з українським словом, вивчає особливості його динаміки.

Відзначимо, що в рецензованого Словника велика перспектива: його потрібно систематично доповнювати, оскільки постійно з'являються слова чи значення, які потребують нагальної фіксації і тлумачення.

Змістово-концептуальна інформація, представлена у Словникові, пропонує читачеві авторське розуміння презентованих явищ, подій, фактів та ін., що мінімально обмежене в лексикографічному тексті, оскільки запропонована інформація є результатом глибокого і творчого переосмислення всього того, про що повідомляється. І це завдання укладачі блискуче виконали.

Після *Передмови* традиційно подано *Умовні скорочення ремарок* та *Український алфавіт* (с. 10), а далі викладено словникові статті (с. 11—434), *Список джерел та літератури*, що охоплює назви електронних ресурсів, паперових газет і журналів, наукової літератури (матеріали конференцій та круглих столів, наукові статті, дисертаційні праці, монографії), тлумачних словників (с. 435—453). Проте вважаємо, що навчальні посібники й підручники не варто подавати в *розділі наукової літератури*, а виокремити в групу *науково-дидактичних видань*. Однак наголосимо, що укладачі лексикону загалом залучили авторитетні джерела, які забезпечили достовірність інформації. Презентативність використаної літератури вдало розширює інформативність Словника, оскільки в ньому, без сумніву, відображено сучасний стан наукового знання: статті укладено на основі актуальних об'єктивних наукових знань. Крім того, цей Словник — ще й чинник популяризації вітчизняних джерел, що має потужний потенціал для актуалізації принципу націєцентричності. На жаль, не подано обов'язкового складника кожного видання — його Змісту.

Усе зазначене свідчить, що Словник наслідує найкращі традиції української лексикографії та чинні лексикографічні критерії, серед яких інформативність, об'єктивність, науковість, точність, пропедевтичність. Статус видання чітко визначає його концепція, ґрунтовно викладена в *Передмові*. Реєстр гасел також цілком підпорядкований обраній концепції: його можна кваліфікувати як презентант відомостей про світ у його найповнішому вимірі.

Словник створено в найавторитетнішій науковій установі — Інституті української мови НАН України із залученням провідних фахівців, досвідчених спеціалістів — І.А. Казими́рова, О.І. Петро́ва, Л.В. Туровська, Л.А. Халіновська, Н.О. Яценко, які є експертами лексикографічної справи й крізь призму власних знань і професійного досвіду фахово осмислили відповідну інформацію та кваліфіковано її систематизували. Когнітивний процес об'єктивації мовної картини світу в проєкції на інформаційно-вербалізований простір лексикографічного дискурсу — це складна інтелектуальна праця, що потребує широких знань, навичок ретельної систематизації реєстру слів, аргументованих інтерпретацій та належної концептуалізації матеріалу. Важливо вказати й на те, що укладений Словник оцінювали авторитетні рецензенти, знані в Україні вчені — доктор філологічних наук, професор *С.О. Соколова* (Інститут української мови НАН України), доктор філологічних наук, професор *І.М. Кочан* (Львівський національний університет імені Івана Франка), доктор філологічних наук, професор *Л.М. Марчук* (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка), які провели добру первинну експертизу видання. Те, що лексикон має електронну версію з вільним доступом, відповідає сучасним принципам відкритої науки.

За змістом національний та патріотичний, рецензований Словник, безперечно, виконуватиме функцію протидії поширенню антиукраїнських наративів у світі, слугуватиме певною рекламою української постколоніальної реальності. Розглядуваний лексикон демонструє своєрідність інтелектуалізації українського суспільства, його прагнення експансіювати пізнавальний потенціал, акумулювати універсальні та галузеві знання, пропагувати набутий індивідуальний і колективний досвід, дбати, щоб усе це ставало доступним різним верствам населення.

Загалом мова Словника чітка, унормована, однак усе-таки простежуємо деякі огріхи, напр.: *в світі* (с. 3), *номенами з соціально-оцінним...* (с. 6); *а. політичний* — *політичні наміри й дії, що спираються на віру та обман, спрямовані на здійснення мети, заснованої на уявленнях, бажаннях, міфічних переконаннях без урахування реальних політичних сил і можливостей, розрахованої на випадковий успіх* (с. 13); *Автостереотип* — *думка, судження, оцінка, що стосується певної етнічної спільноти й походять від її ж представників* (с. 16) та ін.

Безперечно, Словник можна вдосконалювати, уточнювати, доповнювати, оскільки, як було вже наголошено, він має не лише паперовий, але й електронний варіанти. На укладачів чекає подальша складна робота — адекватне лексикографічне опрацювання актуальних слів української реальності.

Рецензію отримано 17.03.2025

*Tetiana Kosmeda*, Doctor of Sciences in Philology, Professor,  
Professor in the Department of Romance Languages and World Literature  
Vasyl' Stus Donetsk National University  
7 Khmelnytskyi Highway, Vinnytsia 21007, Ukraine  
E-mail: tkosmeda@gmail.com  
<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

UKRAINIAN POSTCOLONIAL REALITY:  
LEXICOGRAPHIC VIEW

**Review of:** *Dictionary of Modern Socio-Political Lexicon (1991–2022).*

**I.A. Kazymyrova (Ed.).**

Kyiv: Naukova dumka, 2024 (in Ukrainian).